

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Н.В. Томчук-Пономаренко

ЕКОНОМІКА ДОБРОБУТУ

**Навчальний посібник
для студентів економічних спеціальностей**

Київ
Видавництво Ліра-К
2020

УДК 330.831.4(075.8)
Т56

*Рекомендовано до видання рішенням вченої ради економічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
(протокол № 11 від 20 травня 2020 р.)*

Рецензенти:

Мандибура В.О. – докт. екон. наук, професор, головний науковий співробітник відділу економічної теорії ДУ Інститут економіки та прогнозування НАН України;

Осецький В.Л. – докт. екон. наук, професор, професор кафедри економічної теорії, макро- і мікроекономіки Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Томчук-Пономаренко Н. В.

Т56 Економіка добробуту: навч. посіб. для студентів економічних спеціальностей / Н. В. Томчук-Пономаренко. – Київ : Видавництво Ліра-К, 2020. – 234 с.
ISBN 978-617-520-014-8

У посібнику на концептуально нових засадах викладено основні положення теорії економіки добробуту в логічному поєднанні із запитаннями та різноманітними практичними завданнями. Обрана автором структура відповідає вимогам Національної рамки кваліфікацій, забезпечує організацію самостійної роботи студентів та сприяє формуванню їх професійних компетентностей.

Посібник буде корисним студентам, аспірантам, викладачам економічних дисциплін, усім, хто прагне опанувати сучасні тенденції у царині поліпшення добробуту людини і суспільства.

УДК 330.831.4(075.8)

ISBN 978-617-520-014-8

© Томчук-Пономаренко Н.В. 2020
© Видавництво Ліра-К, 2020

ЗМІСТ

Передмова 7

Розділ 1. ЯКІСНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕВОЛЮЦІЇ ОСНОВНИХ НАУКОВИХ НАПРЯМКІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ ДОБРОБУТУ 11

- 1.1. Політико-економічний (соціально-класовий) напрямок розвитку теорії добробуту і рівня життя населення та його базові складові 13
- 1.2. Оціночно-статистичний напрямок розвитку теорії добробуту і рівня життя населення 21
- 1.3. Нормативно-економічний напрямок економічної теорії добробуту 24

Навчальний тренінг 29

Розділ 2. МЕТОДОЛОГІЯ НАУКОВОГО АНАЛІЗУ ЗМІСТОВОЇ СУТНОСТІ ОСНОВНИХ КАТЕГОРІЙ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ ДОБРОБУТУ 31

- 2.1. Місце категорії «рівень життя» в системі соціально-економічних відносин 31
- 2.2. Категорії системи рівень життя населення та характер їх внутрішніх взаємозв'язків 39
- 2.3. Соціально-економічний захист як категорія економічної теорії добробуту 50
- 2.4. Теоретичні аспекти дослідження понятійного апарату систем соціально-економічного захисту та надання гарантій 52

Навчальний тренінг 54

Розділ 3. ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ ОЦІНКИ КІЛЬКІСНИХ І ЯКІСНИХ ПАРАМЕТРІВ ДОБРОБУТУ І РІВНЯ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ 57

- 3.1. Основні показники та нормативи рівня життя населення 57

3.2. Методологічні проблеми визначення базових індикаторів диференціації населення за глибиною малозабезпеченості	66
3.3. Оцінка вартісних параметрів ранжування населення за станом матеріальної забезпеченості	81
Навчальний тренінг	89

Розділ 4. ОСОБЛИВОСТІ ЗАЛЕЖНОСТІ ЖИТТЄВОГО РІВНЯ НАСЕЛЕННЯ ВІД ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ І СТАНУ РИНКОВОЇ КОН'ЮНКТУРИ .....

4.1. Динаміка макроекономічних пропорцій та оцінка стану виробництва суспільного продукту в стабільних і кризових умовах	92
4.2. Деструктивний вплив інфляції та інших кризових чинників на рівень життя населення	102
4.3. Соціальні компенсатори та латентні механізми гальмування поширення бідності та безробіття	104
Навчальний тренінг	112

Розділ 5. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА НЕРІВНІСТЬ І МАРГІНАЛІЗАЦІЯ НАСЕЛЕННЯ ТА ЇХ ВПЛИВ НА СУСПІЛЬНУ СТАБІЛЬНІСТЬ .....

5.1. Соціально-економічна природа нерівності та її складники	114
5.2. Особливості процесу утворення маргинальних груп населення та визначення їх соціального статусу	125
5.3. Зворотній вплив процесів маргіналізації населення на соціально-економічну та політичну стабільність суспільства	127
Навчальний тренінг	129

Розділ 6. ШЛЯХИ РЕФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМІВ ОПОДАТКУВАННЯ ДОХОДІВ ГРОМАДЯН В КОНТЕКСТІ ВИМОГ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ .....

6.1. Реалізація принципів соціальної справедливості та інфляційної нейтральності у податковій політиці держави	131

6.2. Основні причини порушення соціально-економічної справедливості системи оподаткування доходів населення.....	135
6.3. Напрями відновлення принципу соціальної справедливості у податково-розподільчій політиці держави в сучасних умовах.....	140
Навчальний тренінг	147

Розділ 7. КОНСЮМЕРИЗМ ТА НАПРЯМИ РОЗБУДОВИ ЕКОНОМІЧНИХ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИХ МЕХАНІЗМІВ ЙОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ .....

7.1. Розвиток консюмеризму як ефективної системи забезпечення зростання життєвого рівня в ринкових умовах.....	150
7.2. Досвід формування та вдосконалення основних механізмів консюмеризму в країнах ринкової економіки та можливість його застосування у вітчизняній практиці.....	154
7.3. Стан і напрями розвитку консюмеризму в Україні та проблеми підвищення дієвості його структурних механізмів	157
Навчальний тренінг	166

Розділ 8. НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ДОХОДІВ ТА ВПРОВАДЖЕННЯ ЕФЕКТИВНИХ МЕХАНІЗМІВ ПОМ'ЯКШЕННЯ НАСЛІДКІВ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ НЕРІВНОСТІ НАСЕЛЕННЯ .....

8.1. Реформування механізмів соціального захисту малозабезпечених верств населення.....	168
8.2. Проблеми ринкового реформування систем компенсацій, гарантій і пільг, та ліквідації привілеїв.....	174
8.3. Механізми регулювання мінімальної зарплати в системі соціального захисту населення.....	177
8.4. «Тіньові» доходи та їх вплив на рівень життя і добробут населення.....	180
Навчальний тренінг	182

**Розділ 9. МЕХАНІЗМ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО
ЗАХИСТУ ТА ШЛЯХИ ЙОГО ВДОСКОНАЛЕННЯ В
СУЧАСНИХ УМОВАХ 185**

9.1. Сутність державного соціально-економічного захисту населення та його роль у формуванні засад економіки добробуту.....	185
9.2. Шляхи якісного поліпшення механізму надання адресної допомоги вразливим верствам населення	198
9.3. Напрями реформування системи соціального страхування, забезпечення, обслуговування та їх взаємодії	201
Навчальний тренінг	202

**Розділ 10. ДЕРЖАВНІ ГАРАНТІЇ В СИСТЕМІ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПРАВ
НАСЕЛЕННЯ..... 205**

10.1. Місце і роль соціально-економічних гарантій в системі реалізації соціальної політики держави.....	205
10.2. Суперечності процесу реалізації соціально-економічних гарантій в системі соціальної підтримки населення.	208
10.3. Проблеми та можливості застосування соціально-економічних компенсацій та ліквідації бюрократичних привілеїв в процесі реалізації вимог європейського вибору України.	212
Навчальний тренінг	218
Глосарій.....	220

ПЕРЕДМОВА

Якісне оновлення суспільних відносин, що відбувається на етапі ринкових перетворень в Україні, зумовлює глибинні і масштабні зміни як економічної системи в цілому, так і всіх її структурних елементів зокрема. При цьому потенційні переваги ринкової економіки щодо можливостей підвищення добробуту населення повною мірою можуть бути реалізовані лише за умови глибокого теоретичного осмислення особливостей розбудови підвалин соціально орієнтованої ринкової економіки, оптимального поєднання як світового досвіду, так і специфіки вітчизняних умов.

Як засвідчує практика постсоціалістичних країн, в процесі суспільної трансформації неминуче виникають кризові явища, масштаби та глибина впливу яких на добробут населення залежать від того, наскільки своєчасно виправляються помилки і усуваються диспропорції, що неминуче присутні у такому складному та унікальному процесі, яким є ринкове формування економіки.

В умовах системної економічної кризи проблеми стабілізації і зростання добробуту населення, створення умов для повноцінного відтворення і ефективного функціонування трудового потенціалу стають провідними. Це пов'язано з тим, що від економічної стагнації найбільше потерпає особистий фактор виробництва, а втрати досягнутих параметрів рівня життя населення можуть бути настільки значними, що процес відтворення людського потенціалу змінює знак із плюса на мінус, тобто призводить до його глибинної деградації. Зазначене є вкрай соціально небезпечним явищем, яке не тільки масштабно руйнує продуктивні сили суспільства, а й небезпечно дестабілізує соціально-політичну ситуацію в країні.

Аналіз проблем диференціації розподілу доходів між різними верствами населення, розробка і запровадження ефективних регулюючих заходів обмеження процесів суспільної маргіналізації і економічної «тінізації», а також дослідження, метою яких є теоретичне і практичне вирішення комплексу проблем ринково-еквівалентного стимулювання праці та відтворення на якісно новій основі трудового потенціалу суспільства — не тільки актуальні, а й найбільш складні та

надзвичайно конфліктно-колізійні економічні проблеми, які необхідно вирішувати в умовах глобалізаційних перетворень на засадах оптимальної узгодженості інтересів різних соціальних верств населення.

Метою навчального посібника є комплексне дослідження теоретичних питань, пов'язаних із аналізом економічної теорії добробуту, її місцем у системі соціально-економічних відносин, реальна оцінка динаміки показників рівня життя населення України, вивчення особливостей відносин розподілу і перерозподілу доходів населення, розгляд аспектів, пов'язаних із специфікою відтворення та активізацією особистого фактора виробництва у сучасних умовах. Велика увага приділяється аналізу параметрів взаємозалежності рівня забезпечення життєвих потреб населення та реального стану економіки, оцінці рівня ефективності заходів, спрямованих на вдосконалення механізмів реального державного суспільного регулювання соціально-економічних процесів, а також розробці відповідних практичних рекомендацій щодо можливостей поліпшення ситуації в цій сфері.

У навчальному посібнику сформульовано і викладено із застосуванням комплексно-системного алгоритму такі теоретичні, методичні і практичні питання:

ретроспективний аналіз еволюції наукових поглядів на становлення економічної теорії добробуту, визначення місця категорії «рівень життя» в системі соціально-економічних відносин, аналітична оцінка характеру взаємодії внутрішніх елементів системи, що характеризує добробут та рівень населення; аналіз тенденцій та характеристик залежності рівня життя населення від стану економіки в умовах її кризової стагнації, наслідків деструктивного впливу інфляції та інших кризових чинників на добробут населення України, характеру дії соціальних компенсаторів та механізмів латентного гальмування поширення бідності в умовах існуючої ринкової кон'юнктури, характеру впливу «тіньових процесів» розподілу доходів на показники рівня життя населення і стан майнового розшарування;

аналіз економічних та соціальних чинників, специфіки вітчизняних умов та механізмів формування маргінальних верств населення, методологічних підходів та класифікація проявів

маргінального та полімаргінального стану особи (групи людей), розкриття функціональних проявів зворотного впливу процесів маргіналізації, як особливої характеристики рівня життя населення, на соціально-економічну та політичну стабільність держави;

дослідження найбільш актуальних проблем реформування та відтворення механізмів ринкового регулювання рівня життя населення на етапі суспільної трансформації, ролі держави у створенні соціально орієнтованої ринкової економіки.

У навчальному осібнику також досліджуються можливі шляхи вдосконалення процесів реформування механізмів оподаткування доходів громадян, основні прояви та соціальні наслідки посилення фіскального тиску на реальні доходи населення, обґрунтовано напрями і механізми відновлення принципу соціальної справедливості у податково-розподільчій політиці країни в сучасних умовах; теоретичні питання розвитку консюмеризму, як важливої складової забезпечення в ринкових умовах необхідних якісних стандартів рівня життя населення, зарубіжний досвід формування та вдосконалення основних механізмів консюмеризму, можливості його застосування у вітчизняній практиці, стан і напрями розвитку консюмеризму в Україні, проблеми і напрями підвищення дієвості його структурних механізмів; пропонуються напрями вдосконалення державної політики доходів, розкрито питання реформування механізмів соціального захисту малозабезпечених верств населення, з'ясовано особливості реформування існуючої системи компенсацій і гарантій.

Після опанування цієї дисципліни студенти набувають таких професійних компетентностей: оволодіння понятійно-категоріальним апаратом у сфері, що охоплює визначальну фазу суспільного відтворення – кінцеве споживання; вивчення основних підходів та концепцій, що визначають предмет економічної теорії добробуту та життєвого рівня населення; вміння аналізувати структуру теорії добробуту; аналіз змісту системи економічних відносин які визначають відтворення людини, що характеризують ступінь задоволення потреб життєдіяльності населення на рівні країни, регіону, тих чи інших суспільних верств (соціальних груп, стратів, класів), сім'ї та окремих осіб; здатність надавати економічну оцінку добробуту

населення; вміння досліджувати проблему рівномірного розподілу доходів у державі; уміння визначати якість життя та основні індикатори бідності населення; здатність робити порівняльний аналіз рівня якості життя населення України з іншими країнами; розуміння теоретичних та прикладних питань аналізу проявів анти добробуту (бідність, злидні; фізіологічне виживання, маргіналізація); аналіз змісту соціально-економічної політики та напрямів її впливу на добробут населення, здатність прийняття рішень щодо використання необхідних важелів державної політики доходів (та соціальної політики) у складних і непередбачуваних умовах розвитку національної економіки.

Питання, які розглядаються у навчальній дисципліні «Економіка добробуту» мають важливе значення для майбутнього економіста, оскільки дозволяють розкрити сутність теорії суспільного добробуту та її основних складових, всебічно оцінити існуючі в країні соціальні умови життєдіяльності населення та знайти шляхи вдосконалення системи соціального захисту з метою підвищення рівня і покращення якості життя населення.

Розділ 1

ЯКІСНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕВОЛЮЦІЇ ОСНОВНИХ НАУКОВИХ НАПРЯМКІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ ДОБРОБУТУ

Мета – аналіз еволюції наукових поглядів на сутність категорії «рівень життя населення» та деяких методичних аспектів її дослідження. Визначення основних наукових напрямів економіки добробуту в історії досліджень життєвого рівня населення.

Професійні компетентності, що формуються за темою:

здатність студентів до розуміння предмету дисципліни «Економіка добробуту»; вміння визначати місце економіки добробуту в системі економічних наук та аналізувати її основні теорії; розуміння об'єкта та суб'єктів економіки добробуту; знати принципи рівномірного розподілу доходів у державі; вміння аналізувати структуру сукупних доходів населення, класифікацію потреб за різними ознаками.

Ключові терміни: предмет «Економіка добробуту», теорія суспільного добробуту; «рівень життя»; доходи населення; політика доходів; соціальний добробут; диференціація доходів; економічні потреби; блага.

Предмет дисципліни «Економіка добробуту»

Предметом економічної теорії добробуту є конкретно визначена частина загальної економічної теорії, що аналізує економічні процеси соціально-економічного відтворення на всіх його чотирьох фазах, а саме: виробництво, розподіл, обмін та споживання. Виникає питання, яке саме споживання мається на увазі, проміжне (виробниче) чи кінцеве (відтворювальне) споживання населення, або споживання конкретної людини? Слід наголосити, що саме кінцеве споживання є основною фазою відтворення, що характеризує повноту задоволення потреб людини і визначає три основні режими її відтворення:

– *по-перше*, стан *розширеного* відтворення, у процесі якого людина має такий рівень задоволення особистих потреб який реально відповідає стану *добробуту*);

– *по-друге*, стан *простого відтворення*, коли рівень задоволення потреб не забезпечує розвиток фізичного і духовного (у т. числі трудового) потенціалу людини, тобто вона не має економічної можливості забезпечити всебічний і гармонійний розвитку (звісно, що цей стан не може вважатись добрим буттям людини або добробутом);

– *по-третє*, стан *фізіологічної і духовної деградації людини*, тобто стан анти добробуту або стан фізіологічного виживання.

В умовах ринкової економіки кінцеве споживання розглядається із врахуванням кон'юнктури ринку споживчих товарів та послуг, динаміки рівня цін, інфляції та якості товарів (послуг) кінцевого споживання.

На відміну від товарознавства або гігієни харчування економічну теорію добробуту цікавлять не безпосередні характеристики життєвих благ (безпосередні властивості їжі, одягу, взуття тощо, хоча результати досліджень тут обов'язково враховуються), а проблеми оцінки ресурсної бази забезпечення відтворення людини (населення), реальна вартість життя, вартість простого чи розширеного відтворення, вартість межі фізіологічного виживання.

Ресурсна база забезпечення відтворення людини складається з:

1) *поточних доходів*, тобто тих поточних коштів, які витрачаються на кінцеве споживання;

2) *мастності* або конкретного обсягу життєвих благ довготривалого користування, які є у власності особи;

3) *фінансових нагромаджень* (депозитів, коштів страхових фондів, готівки яка є у розпорядженні тощо).

Економічна теорія добробуту розглядає повноту задоволення потреб життєдіяльності у тісному взаємозв'язку із розглядом питань суспільного перерозподілу, реалізації принципів соціальної справедливості та проблеми реалізації і підвищення ефективності соціально-економічної політики держави, зокрема у податковій сфері та сфері забезпечення соціального захисту, оптимізації бюджетної системи реалізації соціально-економічних гарантій, стандартів та нормативів.

Отже, економічна теорія добробуту є складовою частиною економічної теорії, яка досліджує систему соціально-економічних відносин, що виникають між суб'єктами суспільного життя з приводу забезпечення необхідного для розширеного відтворення особи, сім'ї,

суспільної верстви (групи, страту, класу) та населення країни в цілому рівня кінцевого споживання у тісному взаємозв'язку із реалізацією державної соціально-економічної політики в сфері перерозподілу сукупного суспільного продукту, забезпечення гарантій соціального захисту і справедливості, а також з оцінкою динаміки цін і якістю товарів та послуг, що реалізуються на споживчому ринку і визначають вартість життя (відтворення) людини.

1.1. Політико-економічний (соціально-класовий) напрямок розвитку теорії добробуту і рівня життя населення та його базові складові

В розвитку економічної теорії добробуту та рівня життя можна виділити такі основні політико – економічні напрями: правий (ліберально-демократичний); центристський (соціал-демократичний); лівий (соціалістичний), оціночно-статистичний (бюджетно-оціночний та нормативно-бюджетний) та нормативно-економічний. Вони базувались на розумінні основних складових суспільного добробуту, проблем забезпечення відповідного рівня життя класу власників капіталу і класу найманих працівників в контексті захисту їх інтересів в сфері кінцевого відтворювального споживання. Свідома політико-економічна позиція науковців полягала у наступному: 1) в обґрунтуванні «нормальності існуючої аномальності» становища крайньої поляризації рівня життя і споживання різних суспільних класів, тобто нормальності існування багатства і розкошів, бідності і злиденності в суспільстві; 2) у прагненні розробки наукових засад забезпечення оптимальної узгодженості інтересів праці і капіталу в сфері забезпечення потреб кінцевого споживання, підвищення рівня життя бідним і злидним верствам; 3) у беззастережній критиці існуючої масштабної нееквівалентності кінцевого розподілу суспільного продукту, коли з одного боку існує злиденне забезпечення потреб відтворення найманої і самозайнятої праці, а з іншого, багатство і розкіш життя суспільно пануючого класу.

Правий (ліберально демократичний) напрям припадає на першу половину XIX століття, що майже збігається з періодом

становлення класичної політекономії та формуванням капіталістичних відносин на Заході. Його представниками є У. Петті, Ф. Кене, Д. Рікардо та ін. Представники цього напрямку намагалися встановити залежність між рівнем отримуваної заробітної плати і задоволенням потреб працівника; пояснити причини відмінностей у рівні отримуваного доходу та чинники, що впливають на зростання заробітної плати найманого працівника. Рівень життя розглядався як на мікро-, так і на макрорівні (як добробут нації).

Засновник англійської школи класичної політичної економії У. Петті реально будучи беззастережним апологетом пануючого класу власників капіталу, у «Трактаті про податки та збори» теоретично обґрунтував механізм визначення заробітної плати, який гарантував робітникові дохід, що мав забезпечити йому життя на рівні задоволення мінімальних потреб існування («теорія мінімуму коштів»). Останнє він аргументував тим, що "якщо робітникам будуть платити вдвічі більше зазначеного мінімуму, то вони будуть працювати вдвічі менше". Обмеженість теорії мінімуму коштів У. Петті, полягала передусім у тому, що за цих умов не лише не могли бути забезпечені потреби, що пов'язані із розширенням відтворення робочої сили, а й навіть не забезпечувалося її просте відтворення. Тобто за даним підходом повністю включався "історичний і моральний елементи" формування потреб осіб найманої праці.

Вчений переважно з'ясував ефективність системи соціального забезпечення та її вплив на рівень життя населення. Він окреслював роль держави в умовах ринкової економіки та необхідність адресної допомоги, щоб виключити зловживання з боку населення й утриманство. «...Коли всі безпорадні та немічні люди будуть ... забезпечені, а ледарі та злодії приборкані та покарані..., ми знайдемо зрештою певне постійне заняття для решти людей, що цього потребують, які, працюючи відповідно до виданих для них правил, можуть вимагати достатньої кількості їжі та одягу».

Він також простежував вплив оподаткування на рівень життя населення та зробив висновок, що зростання податкового навантаження не спричинює погіршення добробуту населення.